

KERUEN

M.O. ÁÝEZOV
ATYNDAGY ÁDEBIET
JÁNE ÓNER
INSTITYTYNYŇ

HABARSHYSY

M.O. AUEZOV INSTITUTE
OF LITERATURE AND ART

HERALD

ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ
И ИСКУССТВА ИМЕНИ
М.О.АУЭЗОВА

ВЕСТНИК

№2, 75-ТОМ

2022

ISSN 2078-8134

**М.О.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ
ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ**

КЕРУЕН

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

2005 жылы құрылған

**№2, 75-том
2022**

ISSN 2078-8134

ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ И ИСКУССТВА
ИМ. М.О.АУЭЗОВА

КЕРУЕН

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

основан в 2005 году

№2, том 75
2022

ISSN 2078-8134

**M.O.AUEZOV INSTITUTE OF
LITERATURE AND ART**

KERUEN

SCIENTIFIC JOURNAL

founded in 2005

№2, 75 vol
2022

Ғылыми журнал

Ғылыми журнал 2005
жылдан бері шығады.

Құрылтайшысы және
баспагері:

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет
және өнер институты

Редакция мен баспагер
мекен жайы:

Заңды мекен-жайы: Қазақстан,
Алматы қ. Шевченко к-сі, 28,
050010,

Нақты мекен-жайы: Қазақстан,
Алматы қ. Құрманғазы к-сі, 29,
2-қабат, 050010,

Тел.: +7 (727) 272-74-11,
+7 (727) 300-32-45.

Электрондық пошта:
keruenjournal@mail.ru,
info@litart.kz.

ISSN 2078-8134

Жылына 4 рет жарық көреді.

Журнал 2005 жылғы
24 наурызда Қазақстан
Республикасының Мәдениет,
ақпарат және спорт
министрлігі, Ақпарат және
мұрағат комитетінде тіркелген.
Тіркеу куәлігі: 2005 жылғы 24
наурыздағы №5844-Ж.

«КЕРУЕН»

№2, 75-том, 2022

Бас редактор:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Ісләмжанұлы,
филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА
корреспондент мүшесі, М.О. Әуезов атындағы
Әдебиет және өнер институтының бас директоры
(Алматы, Қазақстан)

Бас редактордың орынбасарлары:

Ғылыми редактор:

ҚАЛИЕВА Альмира Қайыртайқызы, фило-
логия ғылымдарының кандидаты, М.О. Әуезов
атындағы Әдебиет және өнер институты бас
директорының ғылым жөніндегі орынбасары
(Алматы, Қазақстан)

Жауапты редактор:

СҰЛТАН Ертай, PhD, М.О. Әуезов атындағы
Әдебиет және өнер институты бас директорының
орынбасары (Алматы, Қазақстан)

Научный журнал

Журнал издается с 2005
года.

Учредитель и издатель:

Институт литературы и
искусства
им. М.О. Ауэзова.

Адрес редакции и издателя:

Юридический адрес:
Казахстан, г. Алматы, ул.
Шевченко 28, 050010,
Фактический адрес: Казахстан,
г. Алматы, ул. Курмангазы 29,
2 этаж. 050010,
Тел.: +7 (727) 272-74-11,
+7 (727) 300-32-45.
Email: keruenjournal@mail.ru,
info@litart.kz.

ISSN 2078-8134

Выходит 4 раза в год

**Журнал зарегистрирован
24 марта 2005 года в
Комитете информации
и архивов Министерства
культуры, информации и
спорта**

Республики Казахстан.

**Свидетельство о регистрации:
24 марта 2005 г. №5844-Ж.**

«КЕРУЕН»

№2, том 75, 2022

Главный редактор:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Слямжанович,
доктор филологических наук, член-корреспон-
дент НАН РК, генеральный директор Института
литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы,
Казахстан)

Заместители главного редактора:

Научный редактор:

КАЛИЕВА Альмира Кайыртаевна, кандидат
филологических наук, заместитель по науке
генерального директора Института литературы
и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан).

Ответственный редактор:

СУЛТАН Ертай, PhD, заместитель генераль-
ного директора Института литературы и
искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан).

Scientific journal

The journal has been
published
since 2005

Constitutor and publisher:

M.O. Auezov Institute of
Literature and Art

**Address of the editorial and
publishing office:**

28, Shevchenko str., Almaty,
050010, Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 272-74-11,
+7 (727) 300-32-45.

E-mail: keruenjournal@mail.ru,
info@litart.kz.

ISSN 2078-8134

Published 4 times a year

**The journal was registered
on March 24, 2005 in the
Committee of Information and
Archives of the Ministry of
Culture, Information and Sports
of the Republic of Kazakhstan.
Registration certificate: March
24, 2005 No. 5844-Zh.**

«KERUEN»

№2, 75 vol, 2022

Editor-in-Chief:

MATYZHANOV Kenzhekhan Islamzhanovich,
Doctor of Philology, Corresponding Member of
the National Academy of Sciences of the Republic
of Kazakhstan, Director General of the Institute of
Literature and Art named after MO Auezov (Almaty,
Kazakhstan)

Deputy Editors-in-Chiefs:

Scientific editor:

KALIEVA Almira Kairtayevna, Candidate of
Philological Sciences, Deputy Director General for
Science of the M.O. Auezov Institute of Literature and
Art (Almaty, Kazakhstan)

Editor-in-Chief:

SULTAN Yertay, PhD, Deputy Director General
of the M.O. Auezov Institute of Literature and Art
(Almaty, Kazakhstan)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

БАС РЕДАКТОР:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Исламжанұлы, филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас директоры (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216628445>

БАС РЕДАКТОРДЫҢ ОРЫНБАСАРЫ:

СҰЛТАН Ертай, PhD, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты бас директорының орынбасары (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216705450>

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫНЫҢ МҮШЕЛЕРІ:

ОМАРОВ Бауыржан Жұмаханұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан Республикасы Президентінің кеңесшісі (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216859605>

БАЗАРБАЕВА Зейнеп Мүслімқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ахмет Байұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195378100>

ЖОЛДАСБЕКОВА Баян Өмірбекқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ филология факультетінің деканы (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203201994>

НЕГИМОВ Серік Нығметоллаұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=NEGIMOV&st2=Serik&origin=search&authorlookup>

ТЕМІРБОЛАТ Алуа Берікбайқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қазақ әдебиеті және әдебиет теориясы кафедрасының меңгерушісі (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56148996000>

НҰРҒАЛИ Қадша Рүстембековна, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің орыс филологиясы кафедрасы меңгерушісі (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55915843100>

ОРДА Гүлжахан Жұмабердіқызы, филология ғылымдарының докторы, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192676955>

ҚАЛИЕВА Алмира Қайыртайқызы, филология ғылымдарының кандидаты, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты бас директорының ғылым жөніндегі орынбасары (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213160949>

АНАНЬЕВА Светлана Викторовна, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жетекші ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=ANANYEVA&st2=Svetlana&origin=search&authorlookup>

ҚЫДЫР Тәрелі Еділбайұы, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жетекші ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216896393>

ШӘРІПОВА Диляра Сафарғалиқызы, өнертану кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жетекші ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192097133>

ОМАРОВА Ақлима Қайырденқызы, өнертану кандидаты, доцент, Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210747041>

ҚАЗТУҒАНОВА Айнұр Жасанбергенқызы, өнертану кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жетекші ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210749637>

ТҰРМАҒАМБЕТОВА Бақыт, өнертану кандидаты, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің доценті (Атырау, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212550200>

ЖҮНДІБАЕВА Арай Қанатияқызы, PhD, қауымдастырылған профессор, Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық Білім Академиясының Қазақ тілі, Қазақ әдебиеті, Қазақстан тарихы зертханасының меңгерушісі (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55912694100>

ДАУТОВА Гүлназ Рахымқызы, PhD, қазақ әдебиеті және әдебиет теориясы кафедрасының оқытушысы (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192094749>

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:
БАГНО Всеволод Евгеньевич, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ресей Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Санкт-Петербург, Ресей)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55788979100>

КЕНДІРБАЙ Гүлнар Турабекқызы, тарих ғылымдарының докторы, Колумбия университетінің профессоры (Нью-Йорк, АҚШ)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=25226509300>

СНАМОРРО Antonio Chicharro, ғылым докторы, философия және қолжазба факультетінің профессоры (Гранада, Испания) H = 2

КРАСОВСКАЯ Аксиния, филология ғылымдарының докторы, профессор, Бухарест Университеті (Бухарест, Румыния) H = 1

НИКОЛАС Мари, филология ғылымдарының докторы, профессор, Лихай Университеті (Пенсильвания, АҚШ) H = 1

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Слямжанович, доктор филологических наук, член-корреспондент НАН РК, генеральный директор Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)
Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216628445>

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

СУЛТАН Ертай, PhD, заместитель генерального директора Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216705450>

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213160949>

ОМАРОВ Бауыржан Жумаханович, доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК, советник Президента Республики Казахстан (Нур-Султан, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216859605>

БАЗАРБАЕВА Зейнеп Муслимовна, доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК, главный научный сотрудник Института языкознания имени Ахмета Байтурсынова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195378100>

ЖОЛДАСБЕКОВА Баян Омурбековна, доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК, декан филологического факультета КазНУ им. Аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203201994>

НЕГИМОВ Серик Ныгметоллаевич, доктор филологических наук, профессор кафедры казахской литературы Евразийского Национального университета им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=NEGIMOV&st2=Serik&origin=search&authorlookup>

ТЕМИРБОЛАТ Алуа Берикбаевна, доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой казахской литературы и теории литературы КазНУ им. Аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56148996000>

НУРГАЛИ Кадиша Рустембековна, доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой русской филологии Евразийского Национального университета им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55915843100>

ОРДА Гульжанхан Жумабердыевна, доктор филологических наук, доцент, главный научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192676955>

КАЛИЕВА Альмира Кайыртаевна, кандидат филологических наук, заместитель по науке генерального директора Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213160949>

АНАНЬЕВА Светлана Викторовна, кандидат филологических наук, доцент, ведущий научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=ANANYEVA&st2=Svetlana&origin=search&authorlookup>

КЫДЫР Торали Едилбай, кандидат филологических наук, доцент, ведущий научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216896393>

ШАРИПОВА Дилра Сафаргалиевна, кандидат искусствоведения, доцент, ведущий научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192097133>

ОМАРОВА Акlima Каурденовна, кандидат искусствоведения, доцент Казахской национальной консерватории имени Курмангазы (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210747041>

КАЗТУГАНОВА Айнур Жасанбергеневна, кандидат искусствоведения, доцент, ведущий научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210749637>

ТУРМАГАМБЕТОВА Бахыт Жолдыбаевна, кандидат искусствоведения, музыковед, доцент кафедры музыки и искусства Атырау Университет им. Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212550200>

ЖУНДИБАЕВА Арай Канатиевна, PhD, ассоциированный профессор, заведующий лабораторией казахского языка, казахской литературы, истории Казахстана Национальной академии образования имени И. Алтынсарина (Нур-Султан, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55912694100>

ДАУТОВА Гульназ Рахимовна, PhD, преподаватель кафедры казахской литературы и теории литературы (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192094749>

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

БАГНО Всеволод Евгеньевич, доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент Российской академии наук (Санкт-Петербург, Россия)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55788979100>

КЕНДИРБАЙ Гульнар Турабековна, доктор исторических наук, профессор Колумбийского университета (Нью-Йорк, США)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=25226509300>

SHAMORRO Antonio Chicharro, доктор наук, профессор Гранадского университета, заведующий факультета философии и рукописи (Гранада, Испания) N = 2

КРАСОВСКАЯ Аксинья, доктор филологических наук, профессор, Бухарестский университет (Бухарест, Румыния) N = 1

НИКОЛАС Мари, доктор филологических наук, профессор, Университет Лихай (Пенсильвания, США) N = 1

EDITORIAL BOARD

EDITOR-IN-CHIEF:

MATYZZHANOV Kenzhekhan Slyamzhanovich, Doctor of Philology, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General director of the M.O.Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216628445>

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

SULTAN Yertay, Ph.D., Vice-general director of M.O.Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216705450>

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

OMAROV Bauyrzhan Zhumakhanovich, Doctor of Philology, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, President's advisor of the Republic of Kazakhstan (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216859605>

BAZARBAYEVA Zeynep Muslimovna, Doctor of Philology, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Chief Researcher of the Akhmet Baitursynov Institute of Linguistics (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195378100>

ZHOLDASBEKOVA Bayan Omirbekovna, Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Dean of the Philological Faculty of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203201994>

NEGIMOV Serik Nygmetollayevich, Doctor of Philology, Professor of the Department of Kazakh Literature of L.Gumilev Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=NEGIMOV&st2=Serik&origin=searchauthorlookup>

TEMIRBOLAT Alua Berikbayevna, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Kazakh Literature and Literary Theory of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56148996000>

NURGALI Kadisha Rustembekovna, Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Russian Philology L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55915843100>

ORDA Gulzhakhan Zhumberdyevna, Doctor of Philology, Associate Professor, Chief Researcher of the M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192676955>

KALIYEVA Almira Kairtayevna, Candidate of Philological Sciences, Deputy Director General for Science of the M.O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213160949>

ANANYEVA Svetlana Viktorovna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Leading Researcher of the M.O.Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=ANANYEVA&st2=Svetlana&origin=searchauthorlookup>

KYDYR Torali Edilbay, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216896393>

SHARIPOVA Dilyara Safargaliyeva, Candidate of Art History, Associate Professor, Leading Researcher at the M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192097133>

OMAROVA Aklima Kairdenovna, Candidate of Art History, Associate Professor, Kurmangazy Kazakh National Conservatory (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210747041>

KAZTUGANOVA Ainur Zhasanbergenovna, Candidate of Art History, Associate Professor, Leading Researcher of the M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210749637>

TURMAGAMBETOVA Bakhyt Zholdybayevna, Candidate of Art History, Senior lecturer at the Department of Music and Art of H.Dosmukhamedov Atyrau University (Atyrau, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212550200>

ZHUNDIBAYEVA Arai Kanapiyevna, PhD, Associate Professor, Head of the Laboratory of the Kazakh language, Kazakh Literature, History of Kazakhstan of the I. Altynsarin National Academy of Education (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55912694100>

DAUTOVA Gulnaz Rakhimovna, PhD, Lecturer, Department of Kazakh Literature and Literary Theory (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192094749>

INTERNATIONAL EDITORIAL COUNCIL:

BAGNO Vsevolod, Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences (Saint Petersburg, Russia)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55788979100>

KENDIRBAY Gulnar Turabekovna, Doctor of Historical Sciences, Professor of Columbia University (New York, USA)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=25226509300>

CHAMORRO Antonio Chicharro, Doctor of Sciences, Professor of Granada University, Head of the Faculty of Philosophy and Manuscript (Granada, Spain)
H = 2

KRASOVSKAYA Aksinia, Doctor of Philology, Professor, Bucharest University (Bucharest, Romania)
H = 1

NIKOLAS Mary, Doctor of Philology, Professor, Lehigh University (Pennsylvania, USA)
H = 1

МАЗМҰНЫ

Бас редактордың алғы сөзі.....14

Әдебиеттану

Әзібаева Б.У. «Қазақтың киіз үйі» заттық коды: генезисі мен семантикасы.....	17
Керим Ш., Жеменей И. Әбу Насыр Мұбашшир ат-Таразидің «Йадгар Зандан на айней жаһан» («Түрме естелігі немесе әлем айнасы») атты мәснәуі.....	33
Орда Г.Ж. Қазіргі қазақ балалар поэзиясындағы дәстүр ұласуы.....	48
Хамраев Ә.Т., Шагимолдина М.О. Тәуелсіздік дәуіріндегі қазақ әдебиеті әзірбайжан тілінде.....	64
Кенбаева А.З., Пангереев А.Ш., Мамбетова Г.Ж. Қарақалпақтың «Ер Зийуар» эпосындағы топонимдерді зерттеу.....	72
Медеубек С. Ұлттық ойындардың әлеуметтік-психологиялық астары.....	82
Ханкей Е. «Абай жолы» роман-эпопеясының «Қайтқанда» тарауының текстологиясы (қолжазба мен жарияланымдары бойынша).....	93
Абилхамитқызы Р., Бегалиева Л.Б. Түркі әлеміндегі періштенің көркем бейнесі: кеше және бүгін.....	104
Қоштаева Г.Қ., Челик Я. Сиди Ахмедтің «Ташұкнама» дастаны түркі тілінде жазылған жәдігер.....	117
Ахметова А.М., Ахметова Г.М. Әлихан Жақсылық шығармашылығындағы адам мен әлем интерпретациясы.....	129
Кенжебекова Г.Ж., Сманов Б.Ө., Сөйлемез О.М. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясындағы Абайдың діни бейнесі.....	143
Искакова Г.Ж., Рыспаева Д.С., Ахметова Г.С. Фольклор мәтіндерін аударудағы теориялық және практикалық мәселелер.....	151
Болатова Г.Ж., Мұхаметқали А.А. Философиялық прозадағы интермәтіннің экспрессивтік қызметі (Б.Момышұлы «След птицы в небе» романының негізінде).....	166
Татиев Е.Е., Саркулова М.Ұ., Мухамедиева А.Б., Татиева М.Е. Қазақтың «Ұмай» мифтік әңгімесіне психоталдау.....	176
Салтақова Ж.Т., Қоспазарова Ә.К. Қазақ эпостарының шежірелік сипаты.....	184
Мұрсалимова Н.М., Сманова Е.А. Жетісу ақындар айтысының жиналу тарихы (қолжазбалар негізінде).....	193
Оралбек А. Халық ақыны Әбдіғали Сариевтің әдеби мұрасы.....	201
Мұрсал А. Ахметолла Қалиұлының «Арда алтай» романындағы психологизм.....	209
Жолдыбай О. Ойын-сауық ойындары: эволюция және заманауи көрініс.....	220
Абилдаева Қ.Н., Абишева Н.М., Тәжібаева Ш.А. Эрнест Хемингуэйдің «Шал мен теңіз» повесін оқыту.....	231

Мәдениеттану

Жанғужинова М.Е., Ербол А.Е., Құмарғалиева Н.Р. Сахналық костюм-креативті индустрия жағдайында сценографияның тәрбиелік құралы ретінде.....	241
Жумасеитова Г.Т., Мосиенко Д.М., Поваляшко Г.Н., Саитова Г.Ю. Қазақстандық балет өзін-өзі ұлттық анықтау ізденісінің ретроспективасында.....	259
Бекмағамбетова Ж.А., Бегалинова Г.А. Шығармашылық индустрия жағдайындағы Қазақстанның қазіргі кезеңіндегі музыкалық өнер.....	272
Қамзабекұлы О., Ахманов С.М., Рахымжанов Е.Т. Актердің қалыптасу жолындағы сахна тілінің маңызы.....	283
Әбікенов Ж.О., Енсейева В.Т. Пандемия жағдайының азаматтардың мәдениетіне әсері.....	294
Құрманбай Ұ.П., Ескендіров Н.Р. Қазақ театрындағы бүгінгі басқару үлгісі.....	308

СОДЕРЖАНИЕ

Обращение главного редактора.....15

ЛИТЕРАТУРАВЕДЕНИЕ

<i>Азибаева Б.У.</i> Предметный код культуры «Казахская юрта»: генезис и семантика.....	17
<i>Керим Ш., Жеменей И.</i> Маснави ученого-богослова Абу Насир Мубашшира ат-Тарази «Ядгар Зандан иа айней джахан» (Память о тюрьме или зеркало мира).....	33
<i>Орда Г.Ж.</i> Продолжение традиций в современной казахской детской поэзии.....	48
<i>Хамраев А.Т., Шагимолдина М.О.</i> Казахская литература эпохи независимости на азербайджанском языке.....	64
<i>Кенбаева А.З. Пангереев А.Ш. Мамбетова Г.Ж.</i> Изучение топонимов в каракалпакском героическом эпосе «Ер Зийуар».....	72
<i>Медеубек С.М.</i> Социально-психологические основы национальных игр.....	82
<i>Ханкей Е.</i> Текстология главы «Возвращение» романа-эпоса «Абай жолы» (по рукописи и публикациям).....	93
<i>Абилхамитқызы Р., Безалиева Л.Б.</i> Художественный образ ангела в тюркском мире: вчера и сегодня...104	
<i>Коштаева Г., Челик Я.</i> Эпос Сиди Ахмеда "Ташукнама", написанный на тюркском языке.....	117
<i>Ахметова А.М., Ахметова Г.М.</i> Интерпретация человека и мира в творчестве Алихана Жаксылыка..	129
<i>Кенжебекова Г.Ж., Сманов Б.У., Соyleмез О.</i> Религиозный образ Абая в романе-эпопее М. Ауэзова "Путь Абая".....	143
<i>Искакова Г.Ж., Рыспаева Д.С., Ахметова Г.С.</i> Теоретические и практические проблемы перевода фольклорных текстов.....	151
<i>Болатова Г.Ж., Мұхаметқали А.А.</i> Экспрессивная функция интертекста в философской прозе (по роману «След птицы в небе» Б. Момышулы).....	166
<i>Татиев Е.Е., Саркулова М.У., Мухамедиева А.Б., Татиева М.Е.</i> Психологический анализ казахского мифического рассказа «Умай».....	176
<i>Салтакова Ж.Т., Коспагарова А.К.</i> Генеологический характер казахского эпоса.....	184
<i>Мурсалимова Н.М., Сманова Е.А.</i> История сбора айтыс состязании акынов Жетысу (на основе материалов рукописей).....	193
<i>Оралбек А.</i> Литературное наследие народного поэта Абдигали Сариева.....	201
<i>Мурсал А., Танжарикова А.В.</i> Психологизм в романе Ахметолла Калнулы «Арда Алтай».....	209
<i>Жолдыбаев О.М.</i> Развлекательные игры: эволюция и современный взгляд.....	220
<i>Абилдаева К.Н., Абишева Н.М., Тажибаева Ш.А.</i> Изучение повести Эрнеста Хемингуэя «Старик и море».....	231

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

<i>Жангужина М.Е., Ербол А.Е., Кумаргалиева Н.Р.</i> Сценический костюм – как воспитательный инструмент сценографии в условиях креативной индустрии.....	241
<i>Жумасейтова Г.Т., Мосиенко Д.М., Поваляшко Г.Н., Саитова Г.Ю.</i> Казахстанский балет в ретроспективе поиска национальной самоидентификации.....	259
<i>Бекмагамбетова Ж.А., Бегалинова Г.А.</i> Музыкальное искусство на современном этапе Казахстана в условиях креативной индустрии.....	272
<i>Камзабекович О., Ахманов С.М., Рахымжанов Е.Т.</i> Значимость сценической речи в становлении актера.....	283
<i>Абикенов Ж.О., Енсеева В.Т.</i> Влияние пандемической ситуации на культуру граждан.....	294
<i>Курманбай У.П., Ескендиоров Н.Р.</i> Нынешняя модель управления в казахском театре.....	308

CONTENT

Editor-in-chief's address.....16

LITERARY STUDIES

<i>Azibayeva B.Y.</i> The subject code of the "Azakh yurt" culture: genesis and semantics.....	17
<i>Kerim Sh., Zhemenev I.</i> Masnavi of scholar-theologian Abu Nasir Mubashir at-Tarazi "Yadgar Zandan ia Aynei Jahan" (Memory of the Prison or the Mirror of the World).....	33
<i>Orda G.Zh.</i> Continuation of traditions in modern Kazakh children's poetry.....	48
<i>Khamraev A.T., Shagimoldina M.O.</i> Kazakh literature of the independence era in the azerbaijani language.....	64
<i>Kenbayeva A.Z., Pangereyev A.Sh., Mambetova G.Zh.</i> The study of place names in the karakalpak heroic epos "Yer ziyuar".....	72
<i>Medeubek S.M.</i> Socio-psychological background of national games.....	82
<i>Khankey Y.</i> Textology of the chapter "Return" of the epic novel "Abai Joli" (according to my manuscript and publication).....	93
<i>Abilkhamitkyzy R., Begaliev L.B.</i> The artistic image of an angel in the Turkic world: yesterday and today....	104
<i>Koshtayeva G., Çelik Y.</i> Sidi ahmed's epic "tashuknama" written in turkic language.....	117
<i>Akhmetova A.M., Akhmetova G.M.</i> Interpretation of Man and the World in the Creativity of Alikhan Zhaksylyk.....	129
<i>Kenzhebekova G.Zh., Smanov B.O., Soylemez O.</i> The religious image of Abai in the epic novel by M. Auezov "The way of Abai".....	143
<i>Iskakova G.Zh., Ryspaeva D.S., Akhmetova G.S.</i> Theoretical and practical problems of translation of folk texts.....	151
<i>Bolatova G.Zh., Mukhametkali A.A.</i> Expressive function of intertextuality in the philosophical prose (based on the novel «Sled ptici v nebe» by B.Momyshuly).....	166
<i>Tatiev E.E., Sarkulova M.U., Kenispaev Zh.K., Mukhamedieva A.B., Tatieva M.E.</i> Psychoanalysis of the kazakh mythical story «Umai».....	176
<i>Saltakova Zh.T., Kospagarova A.K.</i> Geneological character of the kazakh epos.....	184
<i>Mursalimova N.M., Smanova E.A.</i> History of the aitys collection by Zhetysu akyns (based on the manuscript).....	193
<i>Oralbek A.</i> The literary heritage of the folk poet Abdigali Sariyev.....	201
<i>Mursal A., Tanzharykhova A.B.</i> Psychologism in Akhmetoll Kaliula's novel "Arda Altai".....	209
<i>Zholdybaev O.M.</i> Entertainment games: evolution and modern look.....	220
<i>Abildayeva K., Abisheva N., Tazhibaeva Sh.</i> Study of Ernest Hemingway's novel "The Old Man and the Sea".....	231

CULTURAL STUDIES

<i>Zhanguzhinova M.Ye., Yerbol A.Ye., Kumargaliev N.R.</i> Stage costume - as an educational tool of scenography in the conditions of the creative industry.....	241
<i>Zhumaseitova G.T., Mosienko D.M., Povalyashko G.N., Saitova G.Y.</i> Kazakh ballet in the retrospective of the search for national identity.....	259
<i>Bekmagambetova Zh.A., Begalinova G.A.</i> Musical art at the present stage of Kazakhstan the conditions of the creative industry.....	272
<i>Khamzabekuly O., Akhmanov S.M., Rakhymzhanov E.T.</i> The role of stage language in the development of an actor.....	283
<i>Abikenov Zh.O., Yenseyeva V.T.</i> The impact of the pandemic on the culture of citizens.....	294
<i>Kurmanbay U.P., Eskendirov N.R.</i> The current management model in the kazakh theater.....	308

FTAMP 17.07.41

<https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.2-18>

Мурсал А. *¹, Таңжарықова А.В. ²

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан.

E-mail: aigerimmursal@mail.ru, alua1973@mail.ru

ORCID: 0000-0001-8035-4236, 0000-0001-5575-9813

АХМЕТОЛЛА ҚАЛИҰЛЫНЫҢ «АРДА АЛТАЙ» РОМАНЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЗМ

Аңдатпа. Ұсынылған мақалада Қытай мемлекетіндегі қазақ әдебиеті өкілінің бірі Ахметолла Қалиұлының «Арда Алтай» романы талдау жасалған. Жазушы, этнограф Ахметолла Қалиұлының еңбектеріне ғылыми тұрғыда талдау жасалғандықтан, қаламгердің өмірі мен шығармаларынан қысқаша мәлімет беріледі. Шығарманың тууына себепкер болған «Үш аймақ төңкерісі» тарихи оқиғасы. Мұнда әдеби шығармалармен қатар естеліктер мен мақалалар талқыланады. Әдебиет теориясына сүйене келе, шығарманың психологиялық роман екендігі дәлелденеді.

Бұл зерттеу жұмысында, аталған еңбектің негізгі кейіпкерлері туралы, олардың ішкі ойлары мен сыртқы ортаның байланысы туралы терең сипатталады. Көркемдік уақыт пен кеңістік ұғымына сәйкес сол дәуірдің шындығы сипатталады. Жазушының көркем туындысы психологиялық зерттеудің сантүрлі әдістері мен тәсілдерін қолдану негізінде шығармашылығында көркемдегіш құралдарды үйлесімді қолданғаны анықталады. Мақалада идеяның толық жүзеге асырылуы, шығарма сюжетінің шешімі, кейіпкер образының психологиялық жағдайы, олар өмір сүретін дәуірді шебер сипаттауы көрсетіледі. Талдау барысында жазушының өз толғаныстары мен кейіпкердің ішкі монолог, диалог, түс көру, заттық талдандан мысалдар келтіріледі.

Қазіргі қазақ әдебиетінің басты зерттеу тақырыбының бір саласы ретінде шығарманың психологизмін зерттеуді қарастыруға болады. Әдебиеттегі психологизмнің басты міндеті көркем шығармада кейіпкерлердің ішкі ой әлемін терең бейнелеп оқырманға эстетикалық әсер қалдыру. Бұл шығармадағы композициялық құрылысы, сюжет құрылымы оқырманды еліктіріп, оқиғаның арасында бірге жүргендей әсер қалдырады. Зерттеу қорытындысында жазушы романы арқылы көркем шығарма мен психологизмнің бір-бірімен тығыз байланыста болатынына көз жеткізеді. Автор, мәтін ұғымдарының категория, поэтикалық категория екендігін дәлелдеу, үштік ұғымына жан-жақты анықтама береді. Яғни, А.Қалиұлының прозалық шығармаларындағы көркемдік-идеялық ерекшеліктерін зерттеп, бүгінгі күн тұрғысынан саралайды.

Кілт сөздер: Шетелдегі қазақ әдебиеті, Қытайдағы қазақ әдебиеті, роман, психологизм, автор, оқырман, «Үш аймақ төңкерісі».

Кіріспе. Бүгінгі күні қазақ прозаларында аса мән беріліп отырған үлкен мәселе – кейіпкердің рухани әлеміне үңілу арқылы психологиялық талдау жасау. Психологиялық талдау – адамның бүкіл іс-әрекеттерін, рухани ой-сезімдерін жан-жақты зерттеп, көркемдік құндылығын анықтау.

Б.Майтановтың психологиялық талдауы – «шығарманың композициялық құрылымына, сюжеттік желісіне кейіпкерді сомдау амал-тәсіліне әсерін тигізер бірден бір әдіс», – деген пікірді айтады (Майтанов, 1987:86). Сол себепті, психологиялық талдау әдебиеттегі өміршеңдігін жоймай, көркем әдебиеттің тұтас болмысын бейнелеп отырады. Көркем шығармадағы әдеби психологизм мен психологиялық талдау тәсілдеріне арнайы зерттеу жүргізгендер: З.Қабдолов, С.Қирабаев, Ш.Елеукенов, Б.Майтанов,

Ж.Дәдебаев, Қ.Әбдезұлы, Т.Рахымжанов, Т.Есембеков, Р.Тұрысбеков, З.Бисенғали, Б.Жетпісбаева, А.Ісімақова, Г.Пірәлиева, т.б. білікті мамандардың еңбектері жетерлік. Б.Б.Баязитов ғылыми зерттеу мақаласында, ұлттық психологизм мәселесі туралы: «Мақсат ұғым мағынасын тарылту, меншіктеу емес, керсінше тұтастықты құрайтын адамзаттық құндылықтардың жүйесіне үлес қосып отырған ұлттардың мәдени белгілерінің көрінісін айқындау. Әлемдік руханиятқа қосатын әрбір шығарма иесінің өзіндік қолтаңбасы болары анық», – дейді (Б.Баязитов, 2021:111).

Қазіргі әдебиеттану ғылымында бірде категория, бірде тектік белгі, көркемдік тәсіл, құбылыс немесе бағыт деп танылып жүрген көркем әдебиеттегі психологизмнің екі түрі бар. Біріншісі, кең мағынасындағы психологизм (эмбебаптық) – бүкіл әдеби шығармаларға тән. Екінші, тар мағынасындағы (ішкі) психологизм, жекелеген адам өміріне терең үңіліп, рухани әлемді нақты бейнелеуге ерекше назар аударады (Пірәлиева, 2003:4). Әдебиеттің негізгі нысаны адам болғандықтан, оның рухани кеңістігін, сана-сезімін, түсінігін, түйсігін, әлемге көзқарасын, ішкі кереғарлықтарын ашып көрсету – қаламгердің негізгі міндеттерінің бірі. «Қазақ романы және психологиялық талдау» еңбегінде Б.Майтанов психологизм әртүрлі шамада эпос, драма, лирикаға тән. Ол әдеби материалдың мазмұнын құрай отырып, мазмұнды ашатын формалық шешімдерді де тауып береді (Майтанов, 1996:24). Психологизмнің басты функциясы – өмір шындығы мен көркем шындықтың жанды сабақтастығын сақтау. Бұл ретте, осы құбылыстардың ішкі салалары болып табылатын даралау және жинақтау, ұлттық, жалпыхалықтық, дерек, қиялдап қосу, автордың бейнесі, шығарманың заттық құрылымы секілді әртүрлі мәселелердің өзара ықпалдары мен табиғи синтездерін атауға болады. Әдебиетіміздің дамуына зор үлесін қосқандар М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, Б.Майлин, М.Әуезов, С.Сейфуллин, М.Дулатов сияқты қаламгерлердің адам жанының психологиялық қатпарларын шынайы ашып бергендігін ерекше атап өту керек. Қазақ әдебиетінің аса үлкен бір саласы – шетелдегі әдебиеті. Мақаламызға арқау болып отырған тақырыпты толықырақ зерделеу үшін Шынжаң қазақ әдебиетінің жазушысы Ахметолла Қалиұлының «Арда алтай» романын талдаймыз. Бұл роман Қытайдың «Жаңа дәуір әдебиеті» тұсында жазылған. «Үш аймақ төңкерісі» деп аталатын ұлт-азаттық қозғалыс барысында Дәмеш деген кішкентай қыздың анасынан айырылып, өлген адамдарды көруі. Қарға-құзғындар жеп кеткен өз анасының сүйегін қолмен жинап алуы, ол қызды есенгіретіп тастайды. Қаршадай қызға апасының өлімі, өзімен күнде бірге ойнайтын Алданның (үлкен апасы бауырына басып алған баласы, Дәмеш те сол апаның немересі) басы құмырсақның илеуінде домалап жатуы, бір ауылда тұратын тұрғындардың денесінен ажырап түскен шабылған бастарды көруі, сәби жүрегін шайқалтып күйзеліске ұшыратады. *Дәмеш отыра қалды. Отыра қалды да сандық тастың түбінен анасының сыңар қолын суырып алды. Буын-буындағы тарамысқа ілінген қызылшақа сүйек. Қарға, құзғын тақырлап әбден мұжып тастапты. Көңілі айнып ешнәрсені көргісі келмейді, көз алдынан өтіп жатқан нәрселердің бәрі лас, жиркенішті...Бас... Кесілген бас... Ит-құс жүлғылап, түлкі кеміріп кеужірін қаңсырайтып тастаған бас, бала басы, ана басы, қарт басы, атпал азамат басы ... Бәрі де бар. Жарым дене, не бір борбай, яки қуыс кеуде, әлде тұтас омыртқа көз алдынан өтіп жатыр. Осыларды көрін*

отырған ол есті де емес, ессіз де емес – мең-зең қалыпта, қосай келіп «Жүр, балам» деп қолтықтағанша отырды (Қалиұлы, 1987:36-37).

Материялдары мен әдістері. Зерттеу жұмысының материалы ретінде А.Қалиұлының «Арда Алтай» романы негізге алынды. Зерттеу жұмысында салыстырмалы-салғастырмалы, жүйелі-кешенді және әдеби-тарихи саралау сияқты ғылыми әдіс-тәсілдер пайдаланылды. Сондай-ақ зерттеудің теориялық негізі ретінде Пирәлиева Гүлзияның және Альмира Қалиеваның психологизм төңірегіндегі әдеби-ғылыми, сынзерттеу жұмыстары мен монографияларын басшылыққа ала отырып зерттелді. Алғаш рет Ахметолла Қалиұлының еңбектеріне ғылыми тұрғыда талдау жасаған тұңғыш зерттеу мақаласы болғандықтан ғылыми қауымға автор туралы шағын мәлімет бере кетсек.

Ахметолла Қалиұлы 1940 жылдың қазан айының 15-інде дүниеге келген. Оның дүниеге келген жері – Қытай Халық Республикасының Шыңжаң өлкесінің Толы ауданына қарасты Жайыр тауындағы Қарабауыр бөктерінде орналасқан Құрымтыққан деген жер. Жазушы Ахметолла Іле педагогикалық университетінде 1954-1958 жылдары білім алған. Саяси қуғын-сүргін кезінде жала жабылып, түрмеге қамалған. Оның негізгі себебі, «Үш қазақтың түтінін қосу» бағдарламасы бойынша ұлтшыл, «Үміт» ұйымының саяси комиссары деген жаламен екі жыл қуғында, бақылауда болып, Құлжа қаласы маңайындағы Антәйзі көмір шахтысында көмір қазған. 1959 жылы Алтай қаласы, Жеменей ауданындағы №91 орта мектебінде әдебиет пәнінің мұғалімі болып, ал 1960-1970 жылдары №2 орта мектебінде директор қызметін атқарған. 1966 жылы «Мәдениет зор төңкерісі» кезінде, «Буржуазияның зиялысы», «Ұлттың бөлшектеушісі» деген айдар тағылып, қуғын-сүргінге қайта ұшырайды. 1980 жылы ақталып шығып, Үрімжі қаласының «Шыңжаң халық баспасында» редактор болып, одан соң директордың орынбасары қызметін атқарады. 1996 жылы Қазақстанға көшіп келіп, Түркістан қаласындағы Қ.А.Иасауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетінде ғылыми қызметкер лауазымында жұмыс атқарады.

Оның шығармалары 1983 Іле халық баспасынан «Сын мақалалар жинағы», «Жапырақ өлеңдер жинағы», 1984 жылы Шыңжаң халық баспасынан «Қайдар» повесі шыққан. 1987 жылы Шыңжаң халық баспасынан «Арда Алтай» романы, «Арыс» повесі, 1991 ұлттар баспасынан «Атаман қызы» әңгімесі, 1995 жылы Шыңжаң халық баспасынан «Қазақтың тұрмыс-салт жырлары» атты еңбектері жарық көрген (Қалиұлы, 2014).

Зерттеу нәтижесі. Жазушы Ахметолла Қалиұлының «Арда Алтай» шығармасы 1987 жылы Шыңжаң халық баспасынан басылып шыққан. Ол үш тараудан тұрады. Романда «Үш аймақ төңкерісі» кезінде Қытайлардан зардап шеккен халықтың өкілі Иса мен оның қызы Дәмештің басынан өткен қилы тағдыры баяндалады.

Шығармаға арқау болған оқиға ХХ ғасырдың 40-шы жылдарындағы Қытай Қазақтарының ұлт-азаттық қозғалысы. Бұл оқиға тарихта «Үш аймақ төңкерісі» мен Шыңжаңдағы қазақтардың ұлт-азаттық қозғалысы деген атпен аян. «Үш аймақ төңкерісі» туралы әдеби шығармалар, естеліктер мен мақалалар көп жазылды. Солардың бірі Дәлелхан Жаналтайдың «Қилы заман, қиын күндер» (Д.Байтұрсынұлы, 2005:25-26) атты еңбегі, Шыңжаңда жарық көрген Пәтіхан Сүгірбаевтың «Алтайар палыстары», Шәйсұлтан Қызырұлының «Қайқаяшапқан

карагер», «Дабыл», «Бұлаң дүние» атты кітаптары, Хасан Оралтайдың «Елім-айлап өткен өмір» (В.А.Бармин, 1998:190), Моңғолия дерекнамалары арқылы Оспан өмірін зерттеп жүрген әдебиетші-ғалым Ақеділ Тойшаұлының зерттеуіде, Д.Кәпұлымен Ө.Нәбиұлықұрастырып, Д.Жолжақсыновтың алғы сөзімен шыққан ғылыми жинақтары (Б.Бәмішұлы, 2007), Фазез Райысұлының «Самұрық» атты монографиясы да, Оспанның комиссары болған Нұрғожай батырдың естеліктері де, Н.Мұхаметханұлы, Ж.Сәмитұлы, Т.Зәкенұлы, С.Рахметұлы, Ж.Бөдешұлы, Н.Оспанұлытағы басқа зерттеулеріде, сонымен қатар С.Әбілқасымұлының «Оспан батыр» романы мен белгілі ғалым-жазушы Жақсылы Сәмитұлының «Сергелдең» атты бірнеше кітаптан тұратын романы бар. Онда ұлт-азаттық қозғалыс кезін әр қырынан ашып көрсетеді. Қарап отырсақ әр алуан көзқарастарды ұсынған бұл шығармалар Қазақ әдебиетінің алтын қорынан ойып тұрып орын алатын құнды мұралар десек қателеспейміз. Бұл шығармаларда Қытайдың озбырлығы мен оған қарсы шыққан тарихи тұлғалардың ерлігі әр қырынан көрініс табады. Бұдан басқа, «Үш аймақ төңкерісі» жайлы америкалық зерттеушілердің, басқада шетел жазушылары мен ғалымдарының ағылшын тілінде жазған мақалаларымен тарихи естеліктері жарық көрген.

Алғашқы көлемді еңбек 1956 жылы Лондонда жарық көрді. Ол «Kazakh Exodus» яғни «Қазақ босқындары» (Бейсенғазы, 2010:7) деген атпен шыққан. Көлемі 230 беттен тұратын бұл кітапта Оспан батыр бастаған Ұлт-азаттық көтерілістің басталуының саяси тарихы жан-жақты баяндалады. Еңбекте Оспан батырдың туған ортасы меноның азаматтық көзқарасының қалыптасуы мен батыр атанған ерлік істері мен өмірінің ақырына дейінгі өмір шежіресі толық қамтылған. Бұл еңбек сол кездегі тарихи оқиғалар негізінде жазылғандықтан деректер тарихи фактілері жағынан өте құнды кітаптардың бірі болып табылады. Сонымен бірге тағы бір маңызды еңбек–1986жылы шетелде жарық көрген Эндрю Форбестің «Қытай Орталық Азиясындағы сардарлар мен мұсылмандар: республикашыл Шинжаңның саяси тарихы 1911-1949» атты зерттеуі бүгінде сирек кездесетін еңбектер қатарынан көруге болады. Ал, американдық тарихшы Линда Бенсонның Іле көтерілісі жайындағы 1988 «Шинжаңдағы этникалық азшылық және аз ұлттар туралы зерттеулер» [TheKazaksofChinaEssayonanEthnicMinority] атты кітабының бір тарауы «Қазақтың алтын аңызы–Оспанбатыр»(TheKazak'sGoldenLegend) (Джастин, 2010) аталады. Бұл әдебиетте Оспан батырдың ұлт-азаттығы жолындағы қайраткерлік тұлғасы айтылған. «Қазақтың алтын аңызы– Оспан батыр» атты тарауының орыс тіліндегі аудармасы көпшілікке ұсынылды.

Талқылануы. Әдебиет теориясын басшылыққа ала отырып, А.Қалиұлының «Арда алтай» романына талдау жасадық. Бұл роман психологиялық роман. Психологиялық романның табиғатына тән негізгі сипаты – кейіпкердің ішкі әлеміне үңілуінде. Кейіпкерлердің қиын тағдырларын қаламгер ішкі монолог, толғаныс-тебіреніс, диалог, түс көру т.б. сол сияқты адами мәселелерді, ұлт-азаттық көтерілісі кезеңіндегі қазақ өміріндегі тіршілік-тыныстарын, сыртқы реалдық өмір шындықтарын шығармашылық көзқарас қақтығыстары арқылы бейнелейді.

Жазушының өзіне тән психологиялық стилі осы романда жан-жақты айшықталған. Романның басы мен аяғына дейінгі оқиғасы Дәмештің айналасында өтеді. Мысалы: кішкентай қыз Дәмештің анасы Жамалдан айырылуы, Қытай әскерлерінің күтпеген жерден шабуыл жасап, бүкіл ауылды қырып өзінің ғана аман қалуы, сол өліктердің арасында жалғыз қалуы сияқты оқиғалар. Сұл денесінен айырлып, бастары домалап жатқан, қол-аяғы бөлек-бөлек жатқан ауыл тұрғындарын денесін көрген сәби қыздың қиын тағдыры, жан күйзелісі романда жан-жақты әрі айшықты бейнеленген.

Автор Дәмеш пен әкесі Исаның ауыл адамдары үшін, анасы, апасы үшін түбінде кек қайтарсам деген ойын аңғартып әрі сол ойларды екеуінің диалогы ретінде романда бірнеше рет көрсетеді. Дәмеш өзі кек алып әкесінің үйлі болып отабсы құрып, артында ұрпағы болғанын қаласа, Иса қызы Дәмештің тұрмысқа шығып ел қатарлы өмір сүргенін қалайды. Мысалы Иса:

– Құлыным, білесің ғой, түбінде кек алмай тоқтамаймын, өлсем ат үстінде өлемін. Бірақ сені жалғыз тастап, ешқайда кетпеймін.

Исаның дауысы күңгірлеп жалынышты шықты.

– *Жаным аға,.. Аяулысың аға (Дәмеш әкесін аға деп атайды)... Кек ал... Кек алайық... Соғысқа мен барайын... Сіз осында үйлі-баранды болып тұрып қалыңыз, – деді Дәмеш ерлікке басып, бұл әңгіме бұрын әкелі-балалы екеуінің арасында сан қайталанған. Тек соңғы сөйлемі ғана айтылмаған. Бүгін Дәмеш сол сөйлемді айтып, әкесіне зор үмітпен қарады (Қалиұлы, 1987:53).* Міне, бұл оқиғалар «Кек алу» деген тақырыппен берілген кейіпкерлердің диалогында жан-жақты ашылған. Демек бұл, автордың кейіпкер болмысын, оның ішкі ойын, ой санасы мен драмалық қақтығыстарын талдау құралы ретінде пайдаланған әдіс-тәсілі екенін аңғарамыз. Суреткердің бұл әдіс-тәсілі кейіпкерлердің рухани жан дүниесін ашудағы өзіндік ізденісі.

Романның алғашқы бетінен, ішкі монологтың көркемдік қызметтері және оның әдебиеттегі атқаратын негізгі қызметі айқын көрінеді. Ішкі монологтың авторлық және персонаждық түрлері де кездеседі. Кейде ішкі монолог кейіпкерлердің ішкі ойын, сан-сезімін жеткізетін автор сөзі тұрғысында да беріледі. Болмаса автордың өз атынан немесе кейіпкер образына көшкен автор сөзі ретінде көрінуі мүмкін (Пірәлиева, 1994). Әрбір күн әңгіме әр тақырыпта болғанымен, соңы бақыт тілеу Дәмешті бейтаныс қараңғы түкпірге тартып бара жатқандай. Өзін-өзі жатсынады. *«Сірә, ертегілердегі мыстан кемпірдің аздыруы сияқты, бір сиқырлы күш билеп бара жатқан жоқ па мені? Бұрынғыдай қамсыз, қаперсіз емес, ала көңілмін. Бір нәрсені ұмыт қалып бара жатқан адамдай өзімнен өзім қоңылтақсимын да тұрамын. Жұдырықтай сорлы, шерлі жүрегім, өзіне өгей қарайтын сараң дүниеден тойымсыз бір ізгілік сұрайтын сияқты. Ол не? Бақыт па? Жоқ, жоқ, олай болуы да екіталай. Өйткені тұтас дүниедегі сор біткенді адам басына бөлгенде, біркісілік сыбаға қанша болатын болса, мен өзіме тиесіліні алғанмын. Тәңірдің әділдігі рас болса өзгелерден алабөтен азап, сор силамасқа керек. Сонда тәңір қандай ізгілік, қандай бақыт бермек? Оны да білмеймін. Бақытты адамның қандай болатынын көрген де емеспін. Бұрын әке-шешесі қасында отырса баланың бақыт деген осы деп білуші едім. Ондай күн маған жоқ. Ғазиз анамды көзімше қарға-құзғын жеп кеткен. Анадан, ападан, туыс-туған, дос-жарандардан маған қалған асыл мұра – қасірет қана. Ендеше*

бұл сараң дүниеден не күтемін?! Қаяулы көңіл неге желпінгендей болады? Бақсам бұлт арасынан сығалаған жұлдыздай жаңа бір үміт дүниесі ым қағып тұрған сияқты.» Оңаша сәттерінде осылай толғанған дәмеш алақызып, жүріп кеткісі келеді (Қалиұлы, 1987:76-77). Біздің жоғарыда ішкі монологты не автор, не кейіпкер айтып тұрғаны белгісіз деуіміз себебі де сондықтан. Бұл кейіпкер образына көшкен автор сөзі екендігі даусыз. Міне, байқап тұрсаңыз бұл роман басынан аяғына дейін монологтан тұратын сияқты. Бұл монологтардың барлығы кейіпкерлердің белгілі бір оқиға, ой-сезім немесе жан толқуы туралы монологы емес, қайта сол замандағы адамдардың өкпе мен мұңға толы ішкі әлемі, эмоционалдық сезім жағдайы т.б. сырларын автор кейіпкер монологы арқылы жеткізген. Жазушы сомдаған қаһармандардың ішінде әртүрлі кейіпкерлер көрініс табады. Олар болып жатқан уақыт аясында заман, қоғам жәйлі белгілі бір тұжырым, пікірге келеді. Мәселен:

– Тәйір деген-ау... – деп бастаған Әлимән сөзін жінтіктей сөйледі, – Құлыным Сұлтан азамат болдың, ат жалын тартып міндің, ел ауыртпалығын көтерер каламатқа жеттің. Алтын айдарлы, атан жілікті азаматтар кежесе кеткен қыздай қор болып барады, Құтқарып қал. Олар өліп, сен қалғанда немене марқадам табармын дерсің? Құтқарып қалмасаң, марқадам таппайсың. Жолбарыстың мәулені болмасаң да, адамның ұлысың... «Еркек тоқты – құрбандық» деген осындайдан – деп ұлының күректтей жалпақ алақанын екі қолымен қысып, салмақтап сілкіп-сілкіп қойды (А.Қалиұлы, 1987:124). Міне бұл жалғыз ұлы Сұлтанды есіл азаматтарды құтқарып қалу үшін айтқан Әлимән анасының сөзі. Анасының баласына сөйлеген диалогы арқылы автор өзінің ойы мен сезімдерін білдіріп, оны эстетикалық биік деңгейге көтеріп, көркемдік құндылыққа қолжеткізіп отыр.

Иса көтеріп келген басты қағып алып екі омырауының арасына басып, еңіреді-ай келіп, күрмесінің екі өңірімен басты орап, бауырына басты. Көкірегін жарып, жүрегіне кіргізіп жібергісі келетін сияқты, қыса түседі. Домалақ бас ана құшағында еркін жатыр, «Ана! анашым менің! Әміріңді орындадым... Жолбарыстың мәулені болмасам да, адамның ұлымын, басымды беріп, ел боздақтарын құтқардым. Жыла, көз жасыңмен жу... Мейіріңді төк, азап тауқыметтің бәрі ұмыт болсын... Жарық дүниенің ақтық мезгілін өз құшағыңда қамсыз өткізейін... Қыс! Қыса түс, абзал ана!..» дегендей бірдеме айтқысы келетін сияқты, екі көзі жайнап тұр, жанарына үрей толған, дос-жаран, туыс-туғандарын көрмес болған өлі көз ызғар шәшіп, құр жалтырайды. Онан шашылған суық нұр көргендердің жүрегіне жыланша оралады. Әлимән басты тас құшақтап, бермеді. Исаның жұбатуын тыңдамады (А.Қалиұлы, 1987:349). Бұл Сұлтанның денесіз басын көрген анасы Әлимәннің жағдайы. Әлиман ұлы Сұлтанды есіл ерлерді құтқаруға табыстады. Ұлы оны өзінің өмірін құрбан етседе орындап келді. Ана құшағында тірі ағза емес, қайта шабылған бас. Сұлтанды өлтірген соң басын шауып Ертіс өзеніне салып ағызып жібереді. Ондағы Қытайдың мақсаты «Бізбен қарсыласқардардың күні осы» – дегенді Қазаққа ұқтырмақшы еді. Бұны айту арқылы жазушы Қытай үкіметінің жауыздығын әшкерелейді.

Әдебиеттанушы, ғалым Г.Пірәлиева заттық детальдардың кейіпкер психологиясын, ішкіқұпия сырларын әшкерелеудегі көркемдік рөлі орасан. Кейіпкер өмір сүрген орта, тұрмыс-тіршілігінің бәрі осы заттық деталь арқылы көрсетіледі. Соны-

мен қатар сол заттық детальдар белігі бір тарихи кезеңнің өзіндік болмысын бейнелейді (Г.Пірәлиева, 2003:272). Мәселен:

– Иә...Иә.. Қарғам, су әкел, шошыма, қорықпа... Өліп қалғаны болмаса, бәрі де өзіміздің адамдар... Олар саған қас қылмайды.. Мә... Мынамен әкел, – деп құлақты шұбар саптыаяқты дәмештің қолына ұстатты. Әкесінің сапты аяғын көргенде Дәмеш кіржие қалды. Оның көңілінен әке тұлғасы көлеңкедей елбең етіп өте шықты. Өйтетіні оның ойында саптыаяқ пен әкесі ылғи қатар тұратын. Сонау бейбіт жылдарда, саптыаяқты құлақ бауынан сүйретіп, отбасының әлегін алған кездерінде әкесі:

– Қарашығым ... Дәмеш, Бұл менің жолдасым, кетіп тастайсың ғой, – деп Дәмешті тік көтеріп алатын да, екі бетінен өзгеше мешкей сезіммен сүйетін. Кейде «қой әрі» деп тектеп, түсін суыққа салып, саптыаяқты керегенің басына іле салатын. Сол себепті Дәмештің ойында саптыаяқпен әкесі жарысып кеп тұратын (А.Қалиұлы, 1987:12). Бұндағы заттық деталь шығармадағы кейіпкер Исаның Шұбар саптыаяғы. Автор бұл деталь арқылы сол кезеңнің әлеуметтік-қоғамдық мәнін, өлім мен ақиқат алдындағы кішкентай қыздың жалғыздығын, әлсіздігін әшкерелеп, бүкіл адам нәсіліне ортақ махаббат, адамгершілік, әділет, қайырымдылық секілді ізгі қасиеттердің мәңгілігі туралы философиялық ой түйеді.

Психологиялық талдаудың күрделі де көрнекті көркемдік тәсілдері – түс көру. Ол – әдеби, өнер талпыныстарында әуел баста бейсаналы түрде пайда болып, кейінірек өзіндік мазмұнға ие болған көркемдік тәсіл (Г.Пірәлиева, 2003:23). Бұл шығармада да түс көру сарыны бар. Мәселен:

Әкесін аттандырған Дәмеш екі самай ішін құлағына таман сиырып, бір сәтке көзін жұмып, тәтті елес ішінде елітіп тұрып қалды. Ересен күшті, алып, бірақ мейірімді екі қол өзін көтеріп алып, баладай секектетіп тұрған сияқты. Шешесі: «Дәмешім ғой, менің Дәмешім, құлыным, бар екенсің ғой, айтқанымды орындапсың-ау күнім» – деп екі қолын созып, үкідей ұшып келеді. Бір ғажабы, ұшып келе жатса да жүрісі мандымайды. Өлшеусіз ынтықпен қызына талпынған байқұс шеше жарاقات азабын тартып келе жатыр ма, қалай?! Дәмештің шеше құшағына құлай кеткісі келді, ана сүтінің иісі аңқып, кеңсірігін айырды. Қиял жәрдегінде шалықтап тұрған Дәмешті көктөбет селт еткізді. Көзін ашып қараса түк те жоқ. Бәрі ғайып. Тәтті түсі аяқтамай оянып кеткен адамның, мезгілсіз оянғанына ренжитін сәттері болады. Сол игілікті түсім қайта оралама екен деп көзін жұмып, қайтадан ұйықтауға зорланатын кездері де болады. Бірақ ол түс қайталанбайды (А.Қалиұлы, 1987:92-93). Бұнда қаламгер Дәмешке түс көргізу арқылы оның анасына деген сағынышын танытудағы тиімді тәсіл ретінде қарастырған. Сөйтіп Дәмеш өміріндегі анаға деген сағынышын бейнелеген. Бұл түс арқылы автор шығарма сюжетін, композициялық құрлымын, көркемдік ерекшелігін, кейіпкер характерін ашқан.

Психологиялық романның табиғатына тән негізгі сипаты – кейіпкердің ішкі әлеміне үңілуінде дей отыра кейіпкердің ішкі ойларына талдау жасадық. Енді бұрын-соңды қарастырылмаған «Арда алтай» романының композициясына талдау жасасақ.

Көркем шығармада сюжет пен композиция әдебиет теориясындағы басты тұжырымдамарының бірі болып табылады. Сюжет ХХ ғасырдан бастап зерттеле бастады. Зерттеу негізінде әртүрлі философиялық ойлармен толықтырылып отыр-

ды. Қазақ руханиятының көсемі Ахмет Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде оқиға мен кеңістік, қақтығыстар әсерін айта отырып өз ойын дәйектейді: «...ұлы әңгімеге жан беретін ұлы, кіші адамдардың ірі – ұсақ істері болғандықтан, ол істері бір-біріне ұласып, бір-біріне оралып, байланысып жатқандықтан, осының бәрін суреттен шығару оңай емес» (А.Байтұрсынов, 2003). Ахаңның бұндағы ой тұжырымы роман жанрының табиғатын ашатын бірден-бір фактор – сюжет, сюжет дұрыс құрылып, оқиғалардың байланысуы, шиеленісуі, бір-бірімен қабысып жатуы керектігін айтқан.

«Арда алтай» романының композициясы қызықты да күрделі шығарма. Монтажды композиция үлгісінде жазылған. Бұл роман прологтан, кірме әңгімелерден шегіністерден, сюжет шырғалаңы мол тараулардан тұрады. Кірме әңгімелері «Оқиға ішінде оқиғасы» бар көп желілі туынды. Романда шегіністер арқылы Қосайдың, Сұлтанның, Әпеннің, Исаның, Дәмештің, Әлиманның, Дауылдың, өткені мен бүгінгі өмірлерін суреттейді. Негізгі оқиғамен қатар бірнеше басқа да оқиғалар да бар. «Абылай оқиғасы», «Он жастағы баланың аман қалуы», «Бердіқожа», «Боз аттың хикаясы». Шығармада осы оқиғалар мен ондағы кейіпкерлер арасында тікелей байланыс көрсетілмейді. Уақыт пен кеңістік байланысы да аздау. Бірақ кірме әңгімелердің бұл романмен байланысы ой көзқарастарының ортақтығында. Сюжеттің баяндау желісі кейіпкерлердің қазіргі өмірін суреттей келе, өткен тіршілігіне жасалған шегіністер де үйлесі байланысып келеді. Әрбір суреткер өз дәуірінің қиындығын, зары мен мұңын қисындырып суреттейді. Сол арқылы көркем шығармада адам өміріндегі әр түрлі тағдырлар, қарама-қайшылықтар және қоғамдық тартыстардың мән-мағынасы ашылады. Бұл шығармада Алтай өңіріндегі қазақ аулының көтерілісі, Қытайлар мен көтерілісшілердің лаңы кезіндегі әлеуметтік-саяси жағдайына баса көңіл бөлінген. Өйткені романның фабуласы қоғамдағы құбылыстарға тікелей байланысты дамиды. Бүкіл сюжет «Үш аймақ көтеріліс» тұсында өтуге тиіс оқиғаға негізделген. Қазақ халқының қытай тепкісінің астында көрген зорлық-зомбылықтарын А.Қалиұлы Дәмеш трагедиясы арқылы шынайы суреттеген. Сондықтан да «Арда алтай» қазақ әдебиетінің тарихында өзіндік орын бар роман.

Қорытынды. Сөзімді қорытындылай келе, роман сюжетіндегі түрлі характер, олардың түрлі көзқарастары, наным-сенімі, дүние танымы автордың негізгі идеясына қызмет етіп, сол суреттеліп отырған дәуірдің шынайы келбетін тануға үлкен септігін тигізеді. А.Қалиұлы романдарының сюжеттік композициялық құрлымындағы ерекшеліктердің біріне әр қаһарман образдарының түрлі характер қақтығысына ашылатындығы жатады. Сонымен бірге сюжеттің көркемдік шешімінің нанымдылығы, психологиялық дәлдемесі жеткілікті. Оқырманға эстетикалық ләззат бере алатындай дәрежеге жеткен. Жазушы шығармасында Иса, Дәмеш, Сұлтан, Әлиман сынды қаһармандарын қилы заман тұстарына алып суреттейді. Кейіпкерлердің осы кезеңдегі ішкі дүниесіндегі, дүниетанымындағы, көзқарасындағы психологиялық өзгерістерді психологиялық талдау арқылы көрсетеді. Осы жолда характерді ашудың түрлі көркемдік тәсілдерін пайдаланған. Автор осы романында монолог, диалог, портрет, деталь, пейзаж т.б. көркемдік тәсілдері пайдаланған.

Қазақ әдебиетіндегі проза жанырының жетістігі – «Арда Алтай» романы. Ахметолла Қалиұлы Шинжаң қазақ әдебиетіндегі психологизмге толы туынды жазған

жазушының бірі. Романдағы кейіпкерлердің ішкі жан дүниесін, өзгерістерді ашып көрсеткен. Романдағы суреттелетін образдар бейнесі тарихи шындыққа негізделі отырып шешім тапқан. Аталған роман оқырмандарға эстетикалық әсер мен философиялық ой тудыруымен құнды болып табылады.

Мурсал А.^{*1}, Танжарикова А.В.²

Казахский национальный педагогический университет

Алматы, Казахстан

E-mail: aigerimmursal@mail.ru, alua1973@mail.ru

ORCID: 0000-0001-8035-4236, 0000-0001-5575-9813

Психологизм в романе Ахметоллы Калиулы «Арда Алтай»

Абстракт. В статье анализируется Роман Ахметоллы Калиулы «Арда Алтай», одно из представительских произведений казахской литературы в Китае. Это первая научно-исследовательская статья писателя, этнографа Ахметоллы Калиулы, в которой рассказывается о жизни и творчестве писателя. Об историческом событии «революции трех регионов», ставшем причиной рождения произведения, обсуждаются литературные произведения, воспоминания и статьи. Исходя из теории литературы, доказывается, что произведение является психологическим романом.

Это исследование подробно описывает главных героев этого произведения, их внутренние мысли и отношения между внешней средой. Согласно концепции художественного времени и пространства описывается реальность той эпохи. Художественное произведение автора основано на использовании различных методов и приемов психологического исследования, гармоничном использовании художественных средств в его творчестве. В статье показана полная реализация идеи, решение сюжета произведения, психологическое состояние образа главного героя, мастерское описание эпохи, в которой он живет. В анализе приводятся примеры из собственных мыслей писателя и внутреннего монолога героя, диалога, сновидений, материальных подробностей.

Одной из основных тем исследования современной казахской литературы является изучение психологии труда. Основная задача психологии в литературе - оставить эстетическое впечатление у читателя, изобразив внутренний мир героев в художественном произведении. Композиционный строй и сюжетный строй этого произведения завораживают читателя и создают впечатление совместного нахождения в центре повествования. В конце исследования автор видит сквозь роман тесную связь художественного произведения и психологии. Автор дает развернутое определение понятия триады, доказывая, что понятия текста являются категорией, поэтической категорией. То есть он изучает художественно-идеологические особенности прозаических произведений А. Калиулы и анализирует их с сегодняшней точки зрения.

Ключевые слова: казахская литература за рубежом, казахская литература в Китае, роман, психологизм, автор, читатель, «революция трех регионов».

Mursal A.^{*1}, Tanzharykhova A.B.²

Abai Kazakh National Pedagogical University

Almaty, Kazakhstan

E-mail: aigerimmursal@mail.ru, alua1973@mail.ru

ORCID: 0000-0001-8035-4236, 0000-0001-5575-9813

Psychologism in Akhmetoll Kaliula's novel «Arda Altai»

Abstract. The article analyzes Akhmetolla Kaliuly's novel «Arda Altai», one of the representative works of Kazakh literature in China. This is the first research article by the writer, ethnographer Akhmetolla Kaliula, which tells about the life and work of the writer. Literary works, memoirs and articles are discussed about the historical event of the «revolution of the three regions», which became the reason for the birth of the work. Based on the theory of literature, it is proved that the work is a psychological novel.

This study describes in detail the main characters of this work, their internal thoughts and the relationship between the external environment. According to the concept of artistic time and space, the reality of that era

is described. The author's work of art is based on the use of various methods and techniques of psychological research, the harmonious use of artistic means in his work. The article shows the full implementation of the idea, the solution of the plot of the work, the psychological state of the image of the protagonist, a masterful description of the era in which he lives. The analysis provides examples from the writer's own thoughts and the hero's internal monologue, dialogue, dreams, and material details.

One of the main research topics of modern Kazakh literature is the study of labor psychology. The main task of psychology in literature is to leave an aesthetic impression on the reader by depicting the inner world of characters in a work of art. The compositional structure and plot structure of this work captivate the reader and create the impression of being together in the center of the story. At the end of the study, the author sees through the novel the close connection between the work of art and psychology. The author gives a detailed definition of the concept of the trinity, proving that the concepts of the text are a category, a poetic category. That is, he studies the artistic and ideological features of the prose works of A. Kaliula and analyzes them from today's point of view.

Key words: Kazakh literature abroad, Kazakh literature in China, novel, psychology, author, reader, «revolution of three regions».

Информация об авторах:

Мурсал Айкерим, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Институт филологии, PhD докторант. aigerimmursal@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-8035-4236.

Танжарикова Алуа Васильевна, Ассоц. профессор кафедры казахского языка и литературы имени академика С.С. Кирабаева. Доктор филологических наук. alua1973@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-5575-9813

Әдебиеттер:

- Майтанов Б. Қаһарманның рухани әлемі. Зерттеулер. – Алматы: Жазушы, 1987. – 86 б.
- Баязитов Б.Б. Әбіш Кекілбаевтың «Аңыздың ақыры» романындағы психологизм Филология сериясы. ISSN 1563-0323, eISSN 2618-0782. №2 (182). 2021. – 108-115 бб
- Пірәлиева Г. Көркем прозадағы психологизмнің кейбір мәселелері. Алматы: Алаш, 2003. – 4 б.
- Майтанов Б. Қазақ романы және психологиялық талдау. – Алматы: Санат, 1996. – 3 б.
- Ахметолла Қалиұлы. // https://kk.wikipedia.org/wiki/Ахметолла_Қалиұлы 2014. Мамырдың 12.
- Байтұрсынұлы Д. Шекара сызықтары шимайлаған қазақ даласы // Атамекен-ай. 2005. №1. – 25-31 бб.
- Бармин В.А. Советский Союз и Синьцзян 1918-1941 гг. (Региональный фактор во внешней политике Советского Союза). – Барнаул, 1998. – 190 с.
- Бәмішұлы Б. Оспан батыр. / Оспан батыр: деректі зерттеу. – Алматы: Арда, 2007. – 184 б.
- Бейсенғазы Ұ. Оспан батыр және Шығыс Түркістан республикасы. // Түркістан. 2010, 7 қазан. – 11 б.
- Джейкобс Джастин, Қазақтың көп өлімі: Осман Батур, Қытайдың деколонизациясы және көшпенділердің ұлттандыруы. // *The American Historical Review*, 2010 // https://www.academia.edu/772647/The_Many_Deaths_of_a_Kazak_Unaligned_Osman_Batur_Chinese_Decolonization_and_the_Nationalization_a_Nomad.
- Alpysbes M. A., Yergaliyeva D. S. The Revolt of Three Kazakh Districts (Ili, Altai, Tarbaghatai) against Chinese rule in Xinjiang: A Cold War Prologue (1944-1949). 1994. – 110 p.
- Пірәлиева Г. Көркем прозадағы психологизмнің кейбір мәселелері. – Алматы: Алаш, 2003. – 327 б.
- Пірәлиева Г. Ішкі монолог. – Алматы, 1994. – 16-17 б.
- Қалиұлы А. «Арда алтай» романы. – Қытай: «Шинжаң халық» баспасы, 1987. – 376 б.
- Исмакова А. Казахстанская художественная проза. Поэтика. жанр, стиль. – Алматы, 1998. – 280 б.
- Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Атамұра баспасы, 2003. – 152 бб.

Литература:

- Майтанов Б. Духовный мир героя. Исследования. – Альтернатива: Писатель, 1987. - 86 с.
- Баязитов Б.Б. Психология в романе Абиша Кекілбаева «Конец легенды» представляет собой филологический очерк. ISSN 1563-0323, eISSN 2618-0782. № 2 (182). 2021. – С. 108-115.
- Пірәлиева Г. Некоторые проблемы психологии в художественной прозе. – Алматы: Алаш, 2003. – 4 с.
- Майтанов Б. Казахский роман и психологический анализ. – Алматы: Канат, 1996. – 3 б.

- Ахметолла Қалиұлы.//https://kk.wikipedia.org/wiki/Ахметолла_Қалиұлы 2014. 12 мая.
- Байтурсынулы А. Казахская степь, расположенная на границе //Атамекен-ай 2005. № 1. – С. 25-31.
- Бармин Б.А. Советский Союз и Синьцзян 1918-1941 гг. (Региональный фактор во внешней политике Советского Союза). – Бапнаул, 1998. – 190 с.
- Бамышулы Б. Батыр Оспан/ Батыр Оспан: источниковедческое исследование – Алматы: Арда, 2007. – 184 с.
- Бейсенгазы Н. Оспан батыр и республика Восточный Туркестан// Туркестан. 7 октября 2010 г. – 11 с.
- Джейкобс Джастин, много смертей казахов: Осман Батур, деколонизация Китая и национализация кочевников. //The American Historical Review, 2010 // https://www.academia.edu/772647/The_Many_Deaths_of_a_Kazak_Unaligned_Osman_Batur_Chinese_Decolonization_and_the_Nationalization_a_Nomad.
- Alpysbes M.A., Yergaliyeva D. S. The Revolt of Three Kazakh Districts (Ili, Altai, Tarbaghatai) against Chinese rule in Xinjiang: A Cold War Prologue (1944-1949). 1994. – 110 p.
- Пралиева Г. некоторые проблемы психологизма в художественной прозе. – Алаш, 2003. – 327 с.
- Пралиева Г. внутренний монолог Алма-Алматы, 1994. - с. 16-17.
- Калиұлы А. Роман "Арда Алтай". Китай: Изд-во "Шинджан Халык", 1987. – 376 с.
- Исмакова А. Казахстанская художественная проза. Поэтика. жанр, стиль. – Алматы, 1998. – 280 с.
- Байтурсынов А.. Литературный представитель – Алматы: Изд-во Атамұра, 2003. – 152 С.

References:

- Maitanov B. Qaharmannyñ ruhani älemi. Zertteuler. [The spiritual world of the hero. Researchs] – Алматы:Jazuşy, 1987. – 86 b. [in kaz]
- Baizaitov B.B. Äbiş Kekilbaevtyñ «Añyzdyñ aqyru» romanındaғы psihologizm Filologia seriasy. ISSN 1563-0323,eISSN 2618-0782. [Psychology in Abish Kekilbaev’s novel “The End of the Legend” is a philological essay] №2 (182). 2021. – 108-115 bb [in kaz]
- Pırälieva G. Kõrkem prozadaғы psihologizmnıñ keibir mäseleleri [Some problems of psychology in fiction]. Алматы: Alaş, 2003. –4 b. [in kaz]
- Maitanov B. Qazaq romany jäne psihologialyq taldau. [Kazakh novel and psychological analysis] Алматы: Sanat, 1996. – 3 6. [in kaz]
- Ahmetolla Qaliūly.//https://kk.wikipedia.org/wiki/Ахметолла_Қалиұлы 2014. Mamyrdyñ 12. [in kaz]
- Baitūpcynūly D. Şekapa cyzyqtary şimailağan qazaq dalacy.[Kazakh steppe, located on the border] // Atameken-ai. 2005. №1. – 25-31bb. [in kaz]
- Barmin B.A. Covetcki Coiuz i Sinszän 1918-1941 gg. [Soviet Union and Xinjiang 1918-1941 (Regional factor in the foreign policy of the Soviet Union).] (Pegionalnyi faktop vo vneşnei politike Covetckogo Coiuz). – Barpnaul, 1998. – 190 c. [in rus]
- Bämişūly B. Ospan batyp. / Ospan batyp: depekti zeptteu.[Batyr Ospan / Batyr Ospan: source research] – Алматы: Apda, 2007.– 184 b. [in kaz]
- Beicengazy Ū. Ospan batyp jäne Şyğyc Tūpkictan pecpublikacy.[Ospan Batyr and the Republic of East Turkestan] // Tūpkictan. 2010, 7 qazan. – 11 b. [in kaz]
- Jeikobs Jastin, Qazaqtyñ köp ölimi: Osman Batur, Qytaidyñ dekolonizasiyası [many Kazakh deaths: Osman Batur, the decolonization of China and the nationalization of nomads] jäne köşpendilerdñ ülttandyruy. // The American Historical Review, 2010 //https://www.academia.edu/772647/The_Many_Deaths_of_a_Kazak_Unaligned_Osman_Batur_Chinese_Decolonization_and_the_Nationalization_a_Nomad.
- Alpysbes M.A., Yergaliyeva D.S. The Revolt of Three Kazakh Districts (Ili, Altai, Tarbaghatai) against Chinese rule in Xinjiang: A Cold War Prologue (1944-1949). 1994. – 110 p.
- Pırälieva G. Kõrkem prozadaғы psihologizmnıñ keibir mäseleleri.[some problems of psychologism in fiction] Алматы: Alaş, 2003. – 327 b. [in kaz]
- Pıralieva G. Işkı monolog [internal monologue] Алматы, 1994. –16-17 b. [in kaz]
- Qaliūly A. «Arda altai» romany, [novel “Arda Altai”] Qytai: «Şinjañ halyq» baspasy, 1987. – 376 b. [in kaz]
- İsmakova A. Kazahstanskaia hudojestvennaia proza. Poetika. janr, stil. [Kazakh artistic prose. Poetics. genre, style] Алматы, 1998. – 280 b. [in rus]
- Baitūrsynov A. Ädebiet tanyqtas. [literary representative]– Алматы: Atamūra baspasy, 2003. – 152 bb. [in kaz].

Журнал 24.03.2005 жылы
Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және спорт министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінде тіркелген.
Бұқаралық ақпарат құралын есепке қою туралы куәлік N 5844-Ж.

Журнал зарегистрирован 24.03.2005 года
в Комитете информации и архива Министерства культуры,
информации и спорта Республики Казахстан.
Свидетельство №5844-Ж по регистрации средства массовой информации

The journal was registered on March 24, 2005
in the Information and Archives Committee of the Ministry of Culture,
Information and Sports of the Republic of Kazakhstan.
Certificate No. 5844-Ж for registration of mass media

Дизайн және беттеу: **Ж. Рахметова**

Басуға 23.06.2022 ж. қол қойылды.
Көлемі 70x100½. Офсеттік басылым.
19,81 баспа табақ. Таралымы 500 дана.